

คติความเชื่อของผู้คนในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325 Beliefs and The Religious Syncretism of people in the Thonburi period, 1767 - 1782

วิรวารวรรณ สมพงษ์เจริญ (Wirawan Sompongjaroen)*

(Received: November 20, 2024; Revised: April 15, 2025; Accepted: May 2, 2025)

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325 2) ศึกษาคติความเชื่อของผู้คนในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325 3) ศึกษาการผสมผสานคติความเชื่อในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325 วิธีการศึกษา คือ การใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์แบบการศึกษาเชิงวิเคราะห์เนื้อหาและเอกสารชั้นต้น ผลการศึกษาพบว่า ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีส่งผลคติความเชื่อของผู้คนในสมัยกรุงธนบุรีมีสี่ประเด็น คือ ประเด็นแรก คติความเชื่อเรื่องผีภูมิสถาน ประเด็นที่สอง คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประเด็นที่สาม คติความเชื่อศาสนาพุทธ และประเด็นที่สี่ คติความเชื่อเรื่องธรรมเนียมในการครองเรือนของสตรี ส่วนการผสมผสานคติความเชื่อในสมัยธนบุรี คือ การผสมผสานความเชื่อเรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีและการผสมผสานความเชื่อเรื่องผิงเมืองธนบุรี

ABSTRACT

This research aims to 1) Studying the historical background of the Thonburi period, 1767 – 1782. 2) Studying the beliefs of people in the Thonburi period, 1767 - 1782. 3) Studying of the integration of beliefs in the Thonburi period, 1767 – 1782. The study method is Using of historical research methods Content analysis study design and primary documents. The study results found that The historical background of the Thonburi period has four influences on the beliefs of the people is a belief in local ghosts, Brahmin-Hindu, Buddhism and Women's Household. There are two issues regarding the integration of beliefs in King Taksin and Thonburi City Plan.

คำสำคัญ: คติความเชื่อ สมัยธนบุรี

Keywords: Beliefs, Thonburi period

¹Corresponding author: wirawammy@gmail.com

*อาจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

*Lecturer, Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

บทนำ

เมื่อก้าวถึงประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี การรับรู้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการตั้งราชธานีใหม่ การปกป้องประเทศจากการรุกรานของพม่า การปราบปรามชุมนุมทางการเมือง และการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา เรื่องราวเหล่านี้ ผ่านการผลิตซ้ำในเรื่องเดิม ๆ ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ จนทำให้ผู้คนเข้าใจว่า ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรี มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เพียงเท่านั้น จากการสำรวจหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมัยธนบุรีพบว่า ทั้งเอกสารชั้นต้น เอกสารร่วมสมัย และเอกสารชั้นรองกล่าวถึงคตินิยมของผู้คนในสมัยธนบุรี แต่มิได้มีการรวบรวมข้อมูล การสังเคราะห์ข้อมูล และการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาอย่างเป็นระบบ จนทำให้เราสามารถเข้าใจเรื่องราวของคตินิยมของผู้คนสมัยธนบุรีมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ว่า ส่งผลให้ผู้คนมีคตินิยมที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมอย่างไรตามมา

ด้วยข้อจำกัดนี้จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาคตินิยมของผู้คนในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325 โดยใช้หลักฐานต่างๆ ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนумаต (เจิม) จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้า ไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม และประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับดรุณแปง พระราชโองการประกาศเทพารักษ์ให้ก่จัดปีศาจ (พ.ศ. 2312) พระราชกำหนดพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลสิกขาบท นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี แผนที่กรุงธนบุรีของสายลับพม่า จารึกอาอิให้โพธิบาทว์ หนังสือสุภาษิต เรื่อง พระโพธิสัตว์โกสามภินและนิทานเรื่องปาจิตกุมาร กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับกรุงธนบุรี และเอกสารชั้นรองทั้งหนังสือ วิทยานพนธ์ งานวิจัย บทความต่าง ๆ เป็นต้น เอกสารเหล่านี้แสดงให้เห็นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศว่าด้วยการทูตเชิงบรรณาการและการสงคราม ตลอดจนพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานและผังเมืองของกรุงธนบุรี ว่ามีผลต่อคตินิยมเชื่อเรื่องผีภูมิสถาน คตินิยมเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คตินิยมเชื่อศาสนาพุทธ คตินิยมเชื่อเรื่องธรรมในการครองเรือนของสตรี การผสมผสานความเชื่อเรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีและการผสมผสานความเชื่อเรื่องผังเมืองธนบุรี

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325
2. เพื่อศึกษาคตินิยมของผู้คนในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325
3. เพื่อศึกษาการผสมผสานคตินิยมของผู้คนในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ในการศึกษาคตินิยมของผู้คนในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325 โดยเป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสารชั้นต้น ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนумаต (เจิม) จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม และประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับดรุณแปง พระราชโองการประกาศเทพารักษ์ให้ก่จัดปีศาจ (พ.ศ. 2312) พระราชกำหนดพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลสิกขาบท นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี แผนที่กรุงธนบุรีของสายลับพม่า จารึกอาอิให้โพธิบาทว์ หนังสือสุภาษิต เรื่อง พระโพธิสัตว์โกสามภินและนิทานเรื่องปาจิตกุมาร กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับกรุงธนบุรี เป็นต้น

ผลการวิจัย

1. ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีด้วยเหตุผลสองประการ ได้แก่ ประการแรก เมืองธนบุรีทำหน้าที่คอยดูแลเส้นทางเข้าออกแม่น้ำ เมืองทำหน้าที่ด่านจัดเก็บภาษีอากร ตรวจตราเรือสินค้าผ่านเข้าออก ป้อมปราการ และเป็นสถานรับรองและที่พักชั่วคราวของพ่อค้าการค้าพาณิชย์ระหว่างประเทศ กอปรกับความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารและสามารถป้องกันข้าศึกทางทะเลเปรียบเสมือนจุดยุทธศาสตร์สำคัญฐานะเมืองหน้าด่านชุมทางการค้าและด่านภาษีอากรก่อนเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา [1] และประการที่สอง การยกสถานะของเมืองนี้ขึ้นเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองในการจัดสรรแบ่งพื้นที่ต่าง ๆ ได้แก่ พระราชวัง สถานที่ราชการ วัดสำคัญและบ้านเรือนขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ตลอดจนสามารถสอดส่องดูแลพระนครเก่ามิให้ผู้ใดหรือกลุ่มอำนาจเข้ามาควบคุมหัวเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฐานะแหล่งการปกครองศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เมืองธนบุรีกลายเป็นหมุดหมายสำคัญเริ่มแรกในการกอบกู้รั้วพื้นกรุงศรีอยุธยาให้ฟื้นคืนเดิมภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 ส่งผลให้พระเจ้ากรุงธนบุรีจำต้องรวบรวมการปกครองแผ่นดินให้มั่นคงตั้งแบบสมัยอยุธยาด้วยวิธีการปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ เช่น เจ้าพิชฌุโลก เจ้าพิมาย เจ้านครศรีธรรมราช (หนู) และเจ้าพระฝาง เพื่อสลายอำนาจศูนย์กลางชุมนุมที่อาจแข่งขันอำนาจกับพระองค์จำต้องใช้วิธีการทั้งการบังคับเกณฑ์ทหารนำเข้าอาหาร ผูกขาดการค้าเพิ่มรายได้ ตลอดจนการส่งตัวแทนเจรจากรการค้าวุธยุทธภัณฑ์ หลังจากการปราบปรามเจ้าชุมนุมต่าง ๆ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงใช้วิธีการปกครองแบบใหม่เรียกว่า “การเมืองแบบชุมนุม” [2] กล่าวคือ พระองค์จำต้องผนวกเอาหัวเมืองชุมนุมท้องถิ่นหรือชุมชนขนาดเล็กเข้าเป็นกลไกในระบบการปกครองควบคุมผู้คนของชุมนุมเดิมในการขยายกำลังเพิ่มทั้งการปราบปรามหรือเกลี้ยกล่อมต่อการเกณฑ์ทัพ แต่มีการแต่งตั้งบุคคลดำรงตำแหน่งขุนนางตามทำเนียบศักดินาสมัยอยุธยาไม่ได้กระจายอำนาจการปกครองลดหลั่นตามลำดับยศศักดิ์และตำแหน่งของขุนนางตามแบบสมัยอยุธยาตอนต้นที่ระบบการบริหารการปกครองแบบนครรัฐอิสระที่เจ้าเมืองหรือขุนนางท้องถิ่นสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวกับพระมหากษัตริย์ รวมถึงการทรงมอบการควบคุมกำลังคนหรือยศตำแหน่งให้แก่ผู้สนับสนุนพระองค์เปรียบเสมือนการมอบอำนาจให้ราชวงศ์ท้องถิ่น ดังนั้นกลุ่มขุนนางสมัยธนบุรีจึงสามารถแบ่งออกเป็นสามกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก กลุ่มข้าหลวงเดิมทรงไว้วางพระทัยเป็นพิเศษซึ่งเป็นกลุ่มคนติดตามหรือรับใช้พระเจ้ากรุงธนบุรีในระยะแรก กลุ่มที่สอง กลุ่มขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่มีเชื้อสายกรุงเก่าที่มีความรู้เรื่องโบราณราชประเพณีและขนบธรรมเนียมราชการ และกลุ่มที่สาม กลุ่มข้าราชการทั่วไปเดิมเป็นขุนนางหรือเชื้อสายขุนนางกรุงเก่า

การจัดแบ่งกลุ่มขุนนางเหล่านี้จึงส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ เนื่องมาจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 เกิดสภาวะขาดแคลนอาหาร ทำให้พระองค์ทรงแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจหลายประการ เช่น การซื้อข้าวสารและอาหารแจกจ่ายให้แก่ราษฎร การให้ขุนนางทั้งระดับสูงจนถึงระดับน้อยลงไปทำนาปรัง [3] และการจัดสรรแบ่งพื้นที่เขตการค้าขายซึ่งมีชาวจีนเป็นผู้ประสานงานระหว่างหัวเมืองกับเมืองธนบุรี การสร้างรายได้ของรัฐจากการประมูลกิจการการขุดกรุดสมบัติที่ฝังไว้ ณ กรุงเก่าตามพื้นที่วัดหรือเขตบ้านเรือน [4] หัวเมืองสำคัญตามภูมิภาคจึงเป็นแหล่งเศรษฐกิจหลักของกรุงธนบุรี เนื่องด้วยการค้าระบบบรรณาการจากราชสำนักเงินต้องการสินค้าและผลประโยชน์การค้าทางทะเลในการเชื่อมระหว่างดินแดนตะวันตก ตะวันออกและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกำหนดสินค้าต้องห้าม ได้แก่ นอระมัต งาช้าง ไม้หอม ไม้ฝาง พริกไทย และดีบุกสามารถค้าขายทำกำไรอย่างสูงต่อการเป็นสินค้าส่งออกในระบบการค้าบรรณาการ ดังนั้นการค้าของป่าจึงเป็นสินค้าต้องห้ามผูกขาดของราชสำนักกรุงธนบุรี เช่น หัวเมืองตะวันออกทั้งเมืองพระตะบอง เมืองนครราชสีมา และเมืองชลบุรีเป็นเส้นทางการค้าของป่าของกองเกวียนในการเชื่อมต่อดินแดนเขมรตอนใน ได้แก่ เส้นทางจันทบุรี ปราจีน และหัวเมืองอีสานตอนล่าง ส่งผลให้เป็นแหล่งจัดหารวบรวมทรัพยากร และตลาดสำคัญต่อการค้าเอกชนของพระเจ้ากรุงธนบุรี [5] วิธีการค้าต่างประเทศสมัยธนบุรีใช้รูปแบบ

การค้าของเอกชนมากขึ้น เนื่องด้วยกลุ่มพ่อค้าชาวจีนส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าคนกลางทำหน้าที่ติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนซื้อสินค้าในเครือข่ายการค้าภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภายใต้ระบบบรรณาการ [6] กอปรกับการค้าชาติตะวันตกอาศัยกลุ่มพ่อค้าชาวจีนในการเดินทางขนส่งสินค้าไปตามเมืองท่าต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงอาศัยการค้าเอกชนจากกลุ่มชาวจีนสามกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเงินกวางตุ้ง แต่จิว และฮกเกี้ยนในการติดต่อค้าขายระหว่างเมืองกวางตุ้ง เมืองปัตตาเวียของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา และเมืองปีนังของอังกฤษ [7] ผลสืบเนื่องมาจากการสร้างความมั่นคงเป็นเอกภาพทางการเมืองและการสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจของพระเจ้ากรุงธนบุรี

เมืองธนบุรียังเป็นเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมจากความเป็นเมืองท่าการค้า กล่าวคือ ความหลากหลายสังคมของธนบุรีก่อตัวจากกลุ่มผู้คนหลากหลายทั้งผู้อพยพ เขลยศึก ช่างฝีมือ ทหารรับจ้าง ฯลฯ อันนำมาสู่การบริหารจัดการชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งตั้งถิ่นฐานกระจายกระจายเต็มไปดด้วยบ้านเรือน เช่น กลุ่มชาวมอญ ชาวมลายู ชาวเปอร์เซีย - อาหรับ ชาวลาว ชาวโปรตุเกสและผู้พลัดถิ่นชาวจีนกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งมีทักษะความสามารถพิเศษเฉพาะด้านในการจัดการความสัมพันธ์ทางตำแหน่งการเมือง สถานะทางสังคม และทักษะทางอาชีพจากการถูกมอบหมายตำแหน่งหน้าที่ทางสังคมเช่น เช่น ทหารรับจ้าง ช่างฝีมือ พ่อค้า แม่ค้า ข้าราชการในสังกัดกรมท่า นักการทหารปืนใหญ่ ช่างฝีมือผลิตผลงานสินค้า ฯลฯ [8] ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่าการสร้างความมั่นคงเป็นเอกภาพทางการเมืองและการสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจในสังคมที่มีความหลากหลายของเมืองธนบุรีที่กำลังฟื้นฟูความเสียหายจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 ทำให้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีพยายามฟื้นฟูทั้งอาณาจักรแห่งใหม่นี้ผ่านการใช้คติความเชื่อเป็นตัวกำหนดความคิดของผู้คนให้มีส่วนกำหนดพฤติกรรมของผู้คนในสมัยธนบุรี

2. คติความเชื่อของผู้คนในสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. 2310-2325

คติความเชื่อ หมายถึง การศึกษาความคิดและความรู้สึกของคนหนึ่งหรือสังคมหนึ่งที่เชื่อว่าบางสิ่งมีอยู่จริงหรือเป็นจริง สิ่งที่เชื่อนั้นอาจเป็นส่วนหนึ่งของศาสนา สิ่งนั้นดำรงอยู่ และสามารถส่งผลกระทบต่อโลกทัศน์และพฤติกรรมของบุคคลหรือสังคมนั้น สำหรับการศึกษาคติความเชื่อของผู้คนในสมัยธนบุรีสามารถศึกษาได้สี่ประเด็น คือ คติความเชื่อเรื่องผีภูมิสถาน คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คติความเชื่อศาสนาพุทธ และคติความเชื่อเรื่องธรรมในการครองเรือนของสตรี

2.1 คติความเชื่อเรื่องผีภูมิสถาน หมายถึง ผีซึ่งสถิต ณ สถานที่ต่างๆ ได้แก่ ผีประจำตามภูเขา แม่น้ำ ลำห้วย ท้องฟ้า พื้นดิน หรือ ต้นไม้ ผู้คนเชื่อว่า ผีเหล่านี้มีอยู่จริงและสามารถให้คุณประโยชน์หรือให้โทษได้ ในสมัยกรุงธนบุรี ปรากฏความเชื่อเรื่องผีภูมิสถาน เช่น ผีป่า (ผีประจำป่า) และ ผีโป่ง (ผีประจำป่าหรือดินที่มีโป่ง) ในพระราชโองการประกาศเทพารักษ์ให้กำจัดปีศาจ (พ.ศ. 2312) ผู้คนเชื่อว่า ผีเหล่านี้สามารถทำร้ายผู้คนจนล้มตายได้ ทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีขอให้พระเสื่อเมือง พระทรงเมือง เทวดารักษ์ต่างๆ ช่วยกันขับไล่ผีเหล่านี้ออกไปจากเมืองธนบุรี [9] ความเชื่อที่ว่า ผีป่าผีโป่งนั้นมีอยู่จริงและเข้ามาทำร้ายผู้คนนั้นเป็นผลมาจากเหตุการณ์ความวุ่นวายมีมาแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง พ.ศ. 2310 เกิดการขาดแคลนเสบียงอาหาร การเพาะปลูกข้าวไม่ประสบความสำเร็จ เกิดทุกข์ภัยจากการทำสงคราม อีกทั้งเหตุการณ์หุนหอบทำร้ายข้าวในยุ้งฉาง ถือเป็นความวิปริตที่เชื่อว่าเกิดจากการกระทำของผีป่าผีโป่งนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องผีภูมิสถานว่าด้วยการเช่นไหว้หน้าเขาสามร้อยยอด การเช่นไหว้หน้าเมืองพุทไธมาศ และการเช่นไหว้ผิมน้ำ การเช่นไหว้ดังกล่าวเป็นการเผากระดาษเงินกระดาษทองเพื่อขอให้ผีประจำเขาสามร้อยยอด ผีประจำเมืองพุทไธมาศ และผิมน้ำแห่งท้องทะเลช่วยให้ขบวนเรือของคณะทูตจากกรุงธนบุรีสามารถเดินเรือผ่านสุมพายุไปถึงเมืองกวางตุ้งได้ และการเช่นไหว้ ณ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อท้องถิ่นของคนเวียดนามที่มีชื่อเรียกว่า เขาซ่างข้ามคีรีศรี เป็นสถานที่ที่มีตำนานเรื่องเล่าเชิงอภินิหารเป็นที่เคารพสักการะของผู้ที่เดินเรือสัญจร ข้อความดังกล่าวปรากฏ

หลักฐานในนิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน หรือ นิราศกวางตุ้งที่พระยามหานุภาพ (อัน) ขณะดำรงตำแหน่งเป็นหลวง นายศักดิ์ได้ประพันธ์เมื่อครั้งร่วมเดินทางเป็นคณะราชทูตไปเมืองจีน พ.ศ. 2324 [10]

2.2 คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

เมื่อกรุงศรีอยุธยาพ่ายแพ้ในสงครามแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 แม้ว่าชนบทรรมนิยมประเพณี ตำรับตำรา ในการประกอบพระราชพิธีเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ได้ถูกทำลาย แต่ยังมีหลักฐานแสดงให้เห็นคติความเชื่อศาสนา พราหมณ์-ฮินดูที่สืบทอดมาถึงสมัยกรุงธนบุรี ดังต่อไปนี้

2.2.1 ความเชื่อในเรื่องพรของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของ นายสวน มหาดเล็กได้ประพันธ์ขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2314 กล่าวถึง การขอพรจากเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เริ่มจากพระตรีมูรติ ได้แก่ พระพรเมศวร (พระศิวะ) พระหริ (พระวิษณุ) และพระกมลასน์ (พระพรหม) จากนั้นตามด้วยการขอพรเทพเจ้าที่มี ศักดิ์ลือหลั่นกันไป ได้แก่ พระเทวราช (พระอินทร์) พระเทวกรรม (พระพิฆเนศ) พระพลาหก (พระพิรุณ) พระวาตา (พระ พาย) พระคงคา พระยม และท้าวจตุโลกบาล [11] พรที่ขอจากพระตรีมูรติ เช่น พรที่ขอพระศิวะ คือ ขอให้ให้มี พระราช อำนาจที่เลื่องลือได้ทุกแห่ง พรที่ขอพระวิษณุ คือ ขอให้มอบฤทธิในการปราบศัตรูจนชนะ พรที่ขอพระพรหม คือ ขอให้ให้มี พระพลาณามัยสมบุรณ์ พระชนมายุยืนยาวพันปี และมีสมนที่งดงามดุจนางฟ้านั้บร้อยนับพัน [12] การขอพรจากเทพเจ้า ในศาสนาพราหมณ์ยังปรากฏในนิราศกวางตุ้งหรือนิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน เป็นการขอพรให้เทพเจ้าให้ช่วย คุ่มครองพระเจ้ากรุงธนบุรีในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ ขอให้พระอิศวรช่วยให้พระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระชนมียืนนาน ขอให้พระวิษณุ ช่วยให้พระเจ้ากรุงธนบุรีกำจัดศัตรู ขอให้พระพรหมช่วยให้พระเจ้ากรุงธนบุรีปราศจากโรคภัย ขอให้พระอินทร์ช่วยให้พระ เจ้ากรุงธนบุรีตัดสินใจดีความแก่ไพร่ฟ้าอย่างเป็นธรรม [13] แม้ว่าเอกสารทั้งสองฉบับจะเขียนขึ้นในเวลาที่แตกต่างกัน แต่สิ่งที่คล้ายกันคือ ผู้คนเชื่อว่าเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์นั้น สามารถให้พรและทำให้ความปรารถนาของตนเป็นจริงได้ รวมทั้งประสพแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลดังพรที่ขอไปนั่นเอง

2.2.2 ความเชื่อเรื่องต่อพิสูจน์ คือ วิธีการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของโจทก์หรือจำเลย กรณีที่คดีนั้นขาดทั้ง พยานหลักฐานและพยานบุคคล คู่ความทั้งโจทก์และจำเลยอาจจะเลือกการต่อพิสูจน์เป็นเครื่องมือหนึ่งในการตัดสินคดี ความ [14] ในพระไอยการพิสูจน์ดำน้ำลุยเพลิงได้ระบุวิธีการต่อพิสูจน์ 7 ประการ ได้แก่ ล้างตะกั่ว สาบาน ลุยเพลิง ดำน้ำ ว่ายทวนน้ำ ว่ายน้ำข้ามปากแข่งกัน และจุดเทียน [15] ในการประกอบพิธีดังกล่าวยังมีการอัญเชิญเทพเจ้าในศาสนา พราหมณ์-ฮินดูมาเป็นผู้ดูความยุติธรรม ผู้รักษาความสัตย์และความบริสุทธิ์ และผู้ลงโทษผู้กระทำความผิด [16] พระ อาจารย์ดีซึ่งเป็นพระสังฆราชพระองค์แรกในสมัยกรุงธนบุรี เกิดอภิภรณ์ (คติ) ว่า เป็นผู้บอกที่ซ่อนทรัพย์สินสมบัติของ ชาวกรุงเก่าแก่นายกองพม่า พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงดำรัสให้พระยาพระเสด็จชำระความ แต่พระอาจารย์ดีไม่ยอมรับ จึงให้ พิสูจน์ลุยเพลิง ผลคือ พระอาจารย์ดีแพ้แก่การพิสูจน์ จึงถอดออกจากตำแหน่งพระสังฆราชและให้สึกเสีย [17] ผู้คนเชื่อว่า การต่อพิสูจน์เป็นการอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติ ในที่นี้ คือ เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นผู้ตัดสินว่าใครเป็นผู้ บริสุทธิ์ซึ่งเป็นขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรมที่ผู้คนในสมัยกรุงธนบุรียอมรับได้

2.3 คติความเชื่อศาสนาพุทธ

พระเจ้ากรุงธนบุรีให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูศาสนาพุทธหลังการเสียกรุงเมื่อพ.ศ. 2310 ดังเห็นได้จาก การแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช การชำระความพระสงฆ์นอกรีตในหัวเมืองเหนือ การคัดลอกพระไตรปิฎกเมือง นครศรีธรรมราชและให้แต่งตั้งเสื่อลาสิกขาบท การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดทั่วราชอาณาจักรและการทำสารบัญชชีสงฆ์ พระราชกรณียกิจเหล่านี้ยังแสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อศาสนาพุทธดังต่อไปนี้

2.3.1 ความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับการกระทำกรรมดีและกรรมชั่วมีส่วนกำหนด ชีวิตหลังความตายว่าจะไปอยู่ในภพภูมิใด ดังปรากฏหลักฐานการบรรยายเกี่ยวกับพระนครนิพพาน นรกภูมิ อสุรกาย และ

เปเรตในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี [18] จุดประสงค์ของสมุดภาพเพื่อให้ผู้คนมีความเข้าใจในเรื่องนรกสวรรค์และพากันประกอบแต่กรรมดีละเว้นกรรมชั่ว ความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ยังปรากฏในพระราชกำหนดพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลสิกขาบท กล่าวถึงการละเมิดพระวินัยของพระสงฆ์ชั้นจตุปราชิก ส่งผลให้ต้องตมทหาวิจิตรก หรือ ถ้าละเมิดข้อห้ามชั้นสังฆาภิเสส นั้นตกตพนรก ดังนั้น ความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์เป็นความเชื่อที่ว่า กรรมดีและกรรมชั่วส่งผลต่อชีวิตหลังความว่่าจะไปสวรรค์หรือนรก จึงส่งผลให้ผู้คนเร่งกระทำความดีและละเว้นกรรมชั่ว

2.3.2 ความเชื่อเรื่องเทพารักษ์ หมายถึง เทวดาผู้ปกป้องรักษาซึ่งสามารถคุ้มครอง ปกป้องบ้านเมืองและขับไล่สิ่งชั่วร้ายได้ ในพระราชโองการประกาศเทพารักษ์ให้กำจัดปีศาจนั้นกล่าวถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสั่งให้เทพารักษ์ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ภูมิเทวดา อารักษ์เทวดา พฤกษเทวดา อากาศเทวดา ช่วยกำจัดปีศาจราชทูตอาสังอาธรรมให้ออกไปจากเมืองธนบุรี เนื้อหาในพระราชโองการนี้แสดงให้เห็นว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเชื่อในอำนาจของเทพารักษ์เหล่านี้ว่าสามารถขับไล่ปีศาจ ในที่นี้คือ ผีป่า ผีโป่ง ที่มาก่อนความวุ่นวายในเมืองธนบุรี

2.3.3 ความเชื่อเรื่องอุบาทว์พระเพลิง เป็นความเชื่อที่ว่าเหตุการณ์หุนหาวกักดินและทำลายข้าวในกรุงธนบุรีนั้นสร้างความเสียหายแก่เสปียงเลี้ยงพระนครและถือเป็นสิ่งไม่เป็นมงคล เหตุการณ์ดังกล่าวถือว่าเป็น “อุบาทว์” แก่บ้านเมืองอย่างหนึ่ง ความไม่เป็นมงคลนี้เกิดจากพระเพลิงซึ่งเป็นเทวดาประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า “อุบาทว์พระเพลิง” [19] วิธีแก้ไขสิ่งไม่เป็นมงคลนี้ ข้อความตอนท้ายของจารึกอาทิไท้โพธิบาทว์ ระบุว่า ให้ผู้คนกล่าวมนต์บูชาแก่อุบาทว์ พร้อมทั้งถวายเครื่องสักการะต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ จะช่วยแก้เหตุร้ายให้กลายเป็นดีได้

2.3.4 ความเชื่อเรื่องบุญ ปรากฏอย่างเด่นชัดในชื่อว่า พระราชาธิบายเรื่องลักษณะบุญ เป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อ พ.ศ. 2319 หลังจากเสด็จไปบำเพ็ญพระกรรมฐาน ณ พระอุโบสถวัดบางยี่เรือ พระราชาธิบายเรื่องลักษณะบุญเป็นลักษณะของการรักษาศีลและวิธีเจริญวิปัสสนากรรมฐานสำหรับพระสงฆ์ วัตถุประสงค์ของพระราชาธิบายนี้คือ ความพยายามของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่จะชำระความบริสุทธิ์ในพระสงฆ์ และการกำจัดพระสงฆ์ที่ละเมิดพระวินัย ดังนั้นการที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามแนวทางในพระราชาธิบายดังกล่าวจะส่งผลดีสองประการ ประการแรกผลในทางโลก ทำให้สถาบันสงฆ์กลายเป็นพุทธจักรในอุดมคติ ส่วนผลในทางธรรม หากพระสงฆ์ได้ปฏิบัติได้จะได้อานิสงส์คือ เป็นพระสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือหลักพันจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ [20]

2.3.5 ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับผู้จักได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเบื้องต้น พระองค์เป็นมนุษย์อยู่ในโลกและเสวยพระชาติตามลำดับ จนกว่าจะบำเพ็ญพระบารมีเพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรมความดีอย่างสูงสุดและบรรลุพระโพธิญาณ แต่พระโพธิสัตว์ต้องการช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์เสียก่อนที่ตนจะนั้นยังปรารถนาจะนิพพาน [21] เอกสารสมัยกรุงธนบุรีที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ คือ หนังสือสุภาจิต เรื่อง พระโพธิสัตว์โกสามภินและนิทานเรื่องปาจิตกุมาร พระโพธิสัตว์โกสามภินเป็นพระโพธิสัตว์ที่แสวงความรู้จนมีปัญญา ส่วนปาจิตกุมารเป็นนิทานกลอนอ่านกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีธรรม ประกอบด้วย ทานบารมี ศีลบารมีและอุเบกขาบารมีซึ่งบารมีที่โดดเด่นที่สุดคือ ปัญญาบารมี เพราะจากเหตุการณ์ทั้งหลายนางอรพิมจะใช้ปัญญาในการแก้ไขสถานการณ์ [22] ความสำคัญของความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ต่อผู้คนในสมัยธนบุรี คือ การเป็นพระโพธิสัตว์ที่สร้างบารมีด้วยปัญญา การมีปัญญาถือว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีของผู้เป็นกษัตริย์ที่ต้องใช้ความรู้ศาสตร์ต่าง ๆ ควบคู่ไปกับคุณธรรม พระโพธิสัตว์ในที่นี้จึงหมายถึง พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงใช้ปัญญาในการพยายามฟื้นฟูราชอาณาจักรกับการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาไปพร้อมกัน

2.3.6 ความเชื่อเรื่องพุทธบูชา หมายถึง การถวายสิ่งของ เช่น การจัดเครื่องสักการะ การถวายดอกไม้ธูป เทียน การบูชาพระพุทธรูป และการแสดงอาการเคารพ เช่น การกราบไหว้ และปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในสมัยพุทธกาล การถวายสิ่งของแก่พระพุทธเจ้าเพื่อเป็นพุทธบูชา เช่น นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส นางวิสาขาถวายผ้าวัสสิกาสฏก (ผ้าอาบน้ำฝน) นางสุปพวาสาถวายอาหารเลิศรสอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างวัดเชตวันถวาย

พระพุทธเจ้า เป็นต้น ในสมัยกรุงธนบุรีพบการถวายสิ่งของเพื่อเป็นพุทธบูชา เช่น การถวายตู้ชาหมูลายรดน้ำ จำนวน 2 ตู้ เป็นตู้สำหรับเก็บพระไตรปิฎกและพระคัมภีร์ มีข้อความบนของตู้กล่าวถึงความปรารถนาของของผู้สร้าง การบูชาพระพุทธรูปเพื่อเป็นพุทธบูชา เช่น ใน พ.ศ. 2313 พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จเข้ามัสการพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ เปลื้องภูษาถวายพระพุทธชินราช [23] ใน พ.ศ. 2317 พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปนมัสการพระบรมธาตุลำปางหลวง ครั้นนั้นถวายดอกไม้ทองคำดอกไม้เงินเป็นพุทธบูชา [24] หรือ การปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนเพื่อเป็นพุทธบูชา เช่น พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมกันแต่ง พระราชกำหนดพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลสิกขาบท ซึ่งเป็นการแปลพระวินัยปิฎกบาลีเป็นภาษาไทยเพื่อให้พระสงฆ์ที่ยังไม่แตกฉานภาษาบาลี ได้เข้าใจพระวินัยและศีลต่าง ๆ อันพระสงฆ์พึงรักษาไว้ [25]

2.3.7 ความเชื่อเรื่องหลักของพระนครฝ่ายพุทธจักร เป็นความเชื่อหนึ่งที่มีมาแต่สมัยอยุธยา ปรากฏหลักฐานในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมกล่าวถึงสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวกรุงศรีอยุธยาซึ่งถือเป็นหลักของพระนคร ประกอบด้วย พระมหาธาตุ 5 พระมหาเจดีย์ 5 และพระมหาพุทธปฏิมากร 8 [26] เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสถาปนาศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองแห่งใหม่ขึ้น ณ กรุงธนบุรี ถือเป็นการสืบต่ออำนาจและโครงสร้างทางการเมืองมาจากกรุงศรีอยุธยา ส่วนการสถาปนาพุทธจักรนั้น พระองค์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ขึ้นใหม่ในฐานะเป็นหลักของพระนครคล้ายกับสมัยอยุธยา ได้แก่ วัดอรุณราชวราราม ทำหน้าที่เป็นวัดในเขตพระราชวังหลวงเหมือนดังวัดพระศรีสรรเพชญ์ในสมัยอยุธยา วัดอินทารามทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางฝึกสมาธิทางวิปัสสนากรรมฐานและใช้ประกอบงานพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ ส่วนวัดระฆังโฆสิตารามรวมหาวิหารทำหน้าที่เป็นพระอารามหลวงและเป็นที่พักของสมเด็จพระสังฆราช รวมทั้งให้เป็นที่ประชุมสังคายนาพระไตรปิฎกซึ่งอัญเชิญมาจากนครศรีธรรมราช ส่วนพระมหาพุทธปฏิมากร คือ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร หรือ พระแก้วมรกต เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อที่ว่าพระอินทร์สั่งให้พระวิศณุกรรมทรงสร้างพระพุทธรูปนี้จากแก้วมรกตและเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่ใช้ประกอบพิธีถือน้ำสาบานอีกด้วย

2.4 ความเชื่อเรื่องธรรมในการครองเรือนของสตรี ปรากฏในกถาขอนนึ่งคำฉันท์ฉบับกรุงธนบุรีซึ่งประพันธ์โดยพระยาราชสุภาวดีและพระภิกษุอินท์ กล่าวถึง ข้อปฏิบัติสำหรับสตรี เช่น การเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดีและการดูแลเอาใจใส่สามี ข้อปฏิบัติต่อบุคคลอื่น เช่น การต้อนรับแขก การรู้จักกาลเทศะ และการผูกใจคนด้วยไมตรีจิต [27] กถาขอนนึ่งคำฉันท์เป็นวรรณกรรมที่มุ่งสอนสตรีว่าการเป็นภรรยาที่ดีจะต้องปฏิบัติว่าสิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ ความสำคัญของกถาขอนนึ่งคำฉันท์ที่มีต่อคติความเชื่อของผู้คนในสมัยกรุงธนบุรี คือ ความเป็นหญิงที่ดีในอุดมคติของชายไทย ดังเห็นได้จากผู้แต่งเป็นชายทั้งพระยาราชสุภาวดีและพระภิกษุอินท์ มีการอ้างอิงหลักปฏิบัติมาจากวรรณกรรมมหาภารตะ คำสอนในกถาขอนนึ่งคำฉันท์จึงเป็นการสั่งสอนศีลธรรมให้กับสตรีนั่นเอง

3. การผสมผสานความเชื่อ หมายถึง การประสานความเชื่อต่าง ๆ เข้าด้วยกันจนเกือบเป็นเนื้อเดียวกัน การผสมผสานความเชื่อของผู้คนในสมัยธนบุรี คือ การผสมผสานคติความเชื่อเรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีและการผสมผสานคติความเชื่อเรื่องพระราชวังกรุงธนบุรี

3.1 การผสมผสานคติความเชื่อเรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรี

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2310 พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสถาปนกรุงธนบุรีเป็นราชธานีแห่งใหม่ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการสร้างความชอบธรรมในฐานะกษัตริย์องค์ใหม่ แม้ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพยายามฟื้นฟูอาณาจักรจากการปกป้องการรุกรานของพม่าและปราบชุมนุมต่าง ๆ แต่พระองค์ทรงไม่เป็นที่ยอมรับทั้งจากเชื้อพระวงศ์และขุนนางเก่าอยุธยา รวมทั้งราชสำนักจีน เห็นได้จากราชสำนักจีนปฏิเสธที่จะพระราชทานตราตั้งและยังไม่ให้การรับรองพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งในขณะนั้นราชสำนักยังคงเรียกพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า กั้นเอินชื่อ ซึ่งหมายถึง พระยากำแพงเพชร

พระเจ้ากรุงธนบุรีจำเป็นต้องผสมผสานคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเพื่อก่อให้เกิดความเป็นทิพภาวะของพระมหากษัตริย์ เริ่มจากพราหมณ์ประกอบพิธีบรมราชาภิเษกโดยการอัญเชิญเทพทั้งแปดของพระเวทและตรีมูรติของพราหมณ์ รวมเป็นเทพทั้ง 11 องค์มารวมกันในพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อให้สามารถใช้พระราชอำนาจในด้านต่างๆ ได้ ดังปรากฏหลักฐานพระนามเต็มของพระเจ้ากรุงธนบุรี นามว่า สมเด็จพระมหาเอกาทศรุทรอศุทธบรมนาถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว จากนั้นยังการกล่าวอ้างว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ตามคติที่สืบทอดต่อกันมาในราชสำนักอยุธยา นั่นคือ พระองค์ทรงเป็นร่างอวตารของพระนารายณ์ที่ลงมาปราบหุมารและเป็นพระกฤษณะยกไพร่พลไปปราบกบฏเมืองนครศรีธรรมราช อีกทั้งพระเจ้ากรุงธนบุรีอ้างถึงการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชตามคติความเชื่อศาสนาพุทธที่พร้อมด้วยแก้ว 7 ประการ ได้แก่ ช้างแก้ว คือ (ช้างเผือก) ม้าแก้ว (ม้าพันธุ์ดี) นางแก้ว (พระอัครมเหสีชายและชาวพร้อมหมู่สนม) ขุนพลแก้ว (พระสมุหกลาโหมและสมุหนายก) ขุนคลังแก้ว และ มณีแก้ว (จัดศตมภ์ อาสาทกเหล่า ตำรวจแปดเหล่าและมหาดเล็ก) และจักรแก้ว (พระบารมี) และการเป็นที่พึ่งของแผ่นดิน เรียกว่า โลกนารถ ว่า พระองค์ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกในการพาข้ามมารเวียนว่ายตายเกิดไปยังแดนนิพพานซึ่งเป็นความปรารถนาสูงสุดของชาวพุทธ ข้อความเหล่านี้กล่าวถึงในโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

3.2 การผสมผสานคติความเชื่อเรื่องผังเมืองธนบุรี

เมื่อสถาปนาเมืองธนบุรีกลายเป็นราชธานีใน พ.ศ. 2310 แล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโปรดให้ก่อสร้างพระราชวังแห่งใหม่และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ แผนที่กรุงธนบุรีของสายลับพม่า ระบุตำแหน่งของสถานที่สำคัญซึ่งแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานของคติความเชื่อต่าง ๆ ดังนี้

สิ่งที่เป็นหลักพระนครทางด้านอาณาจักร คือ พระราชวังพระเจ้ากรุงธนบุรี ประกอบด้วย พระราชวังมุขพิมาน ทางเดินฉนวนขนานริมน้ำ โรงเก็บเครื่องทอง โรงพระอาภรณ์ โรงอาวุธ โรงม้า โรงช้าง โรงตัดสินคดี โรงยารักษาโรค พระคลังสิบสอง ศาลาเข้าเฝ้า ห้องแถวและกระท่อมยื่นย้อมรอบพระราชวังชั้นใน คูน้ำ ค่าย และป้อมตามกำแพงเมือง ในโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีมีการเปรียบเทียบความงดงามของสิ่งต่างๆ ตามคติความเชื่อของกวี เช่น พระราชวังมุขวิมานมีความงดงามดั่งเมืองสวรรค์ที่พระวิษณุกรรมสร้างไว้ โรงช้างเผือกหนึ่งซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีมีเพียงเชือกเดียว คือ นางพญามงคลเศวตศุขสารศรีเมือง เชื่อว่าเป็นช้างแก้วตามความเชื่อหนึ่งในเจ็ดรัตนของพระจักรพรรดิราช พระอัครมเหสีทั้งชายและชวา รวมทั้งเหล่าสนมมิ่งตามดั่งนางสวรรค์ และวงมโหรีบรรเลงเพลงได้ไพเราะดุจพิณของพระอินทร์ ท้องพระโรงมีลักษณะเป็นอาคารทรงไทย หลังคามีสื่อฟ้า ไบระกา ทางหงส์ ซึ่งเป็นเครื่องลายองในสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณี อาคารเป็นรูปตัวที โดยหันหน้าไปทางทิศเหนือ ซึ่งมีลักษณะแบบเดียวกับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็นสถานที่สำหรับออกอวาราชการของพระเจ้ากรุงธนบุรี ด้านเหนือมีประตูชื่อว่า ประตูถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และอาคารประดิษฐานพระแก้วมรกต เป็นพระพุทธรูปสำคัญสำหรับพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ถือเป็นพระราชพิธีชั้นสูงที่ส่งเสริมสถานภาพของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ส่วนสิ่งที่เป็นหลักพระนครทางด้านพุทธจักร ได้แก่ วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) กลายเป็นวัดในบริเวณพระราชวัง จึงเป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาเยี่ยงวัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังหลวงของอยุธยา วัดอินทารามทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางฝึกสมาธิทางวิปัสสนากรรมฐานและใช้ประกอบงานพระราชพิธีสำคัญต่างๆ และวัดระฆังโฆสิตารามรวมหาวิหารทำหน้าที่เป็นพระอารามหลวงและเป็นที่พักของสมเด็จพระสังฆราช รวมทั้งให้เป็นที่พักของสังคายนาพระไตรปิฎกซึ่งอัญเชิญมาจากนครศรีธรรมราช เป็นต้น เราจะเห็นได้ว่า ผังเมืองกรุงธนบุรีประกอบด้วยสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ตามแบบที่มีมาในสมัยอยุธยาและแฝงไปด้วยคติความเชื่อต่าง ๆ ที่ส่งเสริมสถานะของพระเจ้ากรุงธนบุรีในฐานะพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งนั่นเอง

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

การศึกษาคติความเชื่อของผู้คนในสังคมสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325 สามารถศึกษาสี่ประเด็น ประเด็นแรก คติความเชื่อเรื่องผีภูมิสถาน ประเด็นที่สอง คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประกอบด้วย ความเชื่อในเรื่องพรของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์และความเชื่อเรื่องต่อพิสูจน์ ประเด็นที่สาม คติความเชื่อศาสนาพุทธ ประกอบด้วย ความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ ความเชื่อเรื่องเทพารักษ์ ความเชื่อเรื่องอุบาทว์พระเพลิง ความเชื่อเรื่องบุญ ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ ความเชื่อเรื่องพุทธบูชาและความเชื่อเรื่องหลักของพระนครฝ่ายพุทธจักรและประเด็นที่สี่ คติความเชื่อเรื่องธรรมในการครองเรือนของสตรี ส่วนการผสมผสานคติความเชื่อในสมัยธนบุรีมีสองประเด็น คือ ประเด็นแรก การผสมผสานความเชื่อเรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีและประเด็นที่สอง การผสมผสานความเชื่อเรื่องผังเมืองธนบุรี

อภิปรายผล พบว่า นับแต่พระเจ้ากรุงธนบุรีไปจนถึงราษฎรมีคติความเชื่อที่ส่งผลต่อแนวความคิดอันส่งผลให้เกิดพฤติกรรมหรือการปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งโดยวัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองความต้องการหรือหวังผลให้เกิดประโยชน์ในทางใดทางหนึ่ง

สรุปผลการวิจัย ผู้คนในสมัยธนบุรีมีคติความเชื่อบางประการก่อให้เกิดการกระทำเพื่อคาดหวังประโยชน์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น พระเจ้ากรุงธนบุรีเชื่อว่า ผีป่าผีโป่งเป็นต้นเหตุของความวุ่นวายของบ้านเมือง ส่งผลให้พระองค์ทรงประกาศพระราชโองการขอให้เทพารักษ์ช่วยกำจัดผีเหล่านี้เพื่อให้บ้านเมืองกลับมาสงบสุข พระเจ้ากรุงธนบุรีเชื่อว่า การลุยเพลิงเป็นวิธีการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของพระอาจารย์ดีโดยอาศัยเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูทำหน้าที่เป็นทั้งพยานและลงโทษผู้กระทำความผิด หรือ นายสวนมหาดเล็กเชื่อว่า เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สามารถให้พรได้ จึงขอให้แก่พระเจ้ากรุงธนบุรี ส่วนความเชื่อของศาสนาพุทธนั้น ผู้คนมีความเชื่อเรื่องบุญเป็นความเชื่อพื้นฐานที่ส่งผลต่อพฤติกรรมและการปฏิบัติต่างๆ ของผู้คนในสมัยธนบุรี เริ่มจากความเชื่อที่ว่า บุญมีส่วนกำหนดชีวิตในโลกหน้าว่าจะไปสวรรค์หรือตกนรก ส่งผลให้ผู้คนกระทำบุญในลักษณะต่างๆ แม้แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีเร่งกระทำบุญผ่านการฟื้นฟูอาณาจักรโดยอ้างว่าเป็นหน้าที่ของพระโพธิสัตว์และจักรพรรดิราช คติความเชื่อทั้งหมดนี้ นำไปการผสมผสานทางความเชื่อของพระเจ้ากรุงธนบุรีโดยการอ้างตนว่าเป็นเทพเจ้า 11 องค์ในศาสนาพราหมณ์และการเป็นทั้งพระโพธิสัตว์และจักรพรรดิราชในศาสนาพุทธเพื่อให้เกิดความชอบธรรมของพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถฟื้นฟูอาณาจักรขึ้นมาใหม่ รวมทั้งการผสมผสานคติความเชื่อเรื่อง ผังเมืองกรุงธนบุรีให้ผู้คนเกิดการยอมรับกรุงธนบุรีในฐานะศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและการศาสนาแห่งใหม่ หลังการเสียกรุงครั้งที่สอง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้ คือ การนำความรู้เรื่องคติความเชื่อของผู้คนในสังคมสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325 มาใช้ในการศึกษาการสืบทอดวัฒนธรรมและคติความเชื่อสมัยอยุธยาไปสู่สมัยธนบุรีโดยสังเคราะห์จากเอกสารชั้นต้นและเอกสารร่วมสมัย นำไปสู่ข้อค้นพบใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี

ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป คือ การศึกษาวรรณกรรมสมัยธนบุรี ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมสมัยธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325 เพื่อศึกษาว่า วรรณกรรมเหล่านี้มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมสมัยกรุงธนบุรีในเรื่องใดบ้าง

กิตติกรรมประกาศ

รายงานวิจัยฉบับนี้ได้รับความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจากบิดามารดา พี่ชายและมิตรสหายที่ได้ให้คำแนะนำในการทำวิจัยครั้งนี้ตลอดจนปรับปรุงสิ่งที่บกพร่องอันเป็นประโยชน์ต่อคุณภาพของงานวิจัย ซึ่งผู้วิจัยซาบซึ้งและกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

1. Suteerattanapirom K. Thonburi Archaeology. Bangkok: Matichon; 2022. Thai.
2. Eoseewong N. Thai politics during the reign of King Taksin. Bangkok: Matichon; 2014. Thai.
3. Suchayaa S. History of Thonburi Period. Nonthaburi: Muang Boran; 2007. Thai.
4. Nipphatsukit W. A study of the Thonburi Chronicles, Panchanathanumas (Chiem) edition: The economic success of King Taksin. Journal of Arts. Silpakorn University. 2010; 32(1): 46-71. Thai.
5. Chatisiri C. The Economy of the Thonburi Period. Master of Arts Thesis, Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University; 2004. Thai.
6. Na Pomphet T. Letter from Phra Phiphitkosa to the Dutch East India Company, 1769. In Winai Phongsripijan (editor). 100 Important Documents: All Thai Historical Content, Volume 5 (Inscriptions, Western Documents and Literature). Bangkok: Sakdi Sopha Printing; 2010. Thai.
7. Phongsripijan W, editor. Mingshi Lu - Qingshi Lu: Records of True Stories of the Ming and Qing Dynasties, Chapter on Siam and the book Distance of the Royal Envoy to Beijing, China, since the 8th month of the year of the Kun Trisaka and the year of the Rat Chatawasaka in the reign of King Mongkut. Phra Intharamontri Yaem compiled it in the reign of King Rama V. 2nd printing. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation under the Royal Patronage of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn; 2016. Thai.
8. Nukaew R. The International Society of Thonburi between 1767 – 1782. Master of Arts Thesis, Thai History Program, Srinakharinwirot University; 2003. Thai.
9. Kiatnapat T. Thonburi Document Entitled “The Royal Command to City Guardian Spirits for Expelling Evils”. Damrong Wichakan. 2019; 18(1): 118-150. Thai.
10. Royal Chronicles of Krung Thonburi Thousand Chantanumat (Jerm), daily archives of the army Ancestor miracles and other documents. Bangkok: Sripanya; 2008. Thai.
11. Hutangkura T, editor. Thonburi in historical dimensions. Bangkok: Sirindhorn Anthropology Centre; 2018. Thai.
12. Nai Suan Mahatlek. A poem praising the King of Thonburi. Printed at the funeral of Mom Chaem Supradit Na Bangkok, in the reign of His Royal Highness Prince Wisanu Narat Nipathorn, in the Year of the Dog, B.E. 2465. Bangkok: Sophon Phiphan Thanathorn Printing House; B.E. 2464. Thai.
13. Mahanuphap P. Nirat Phraya Mahanuphap's trip to China during the time of Thonburi, Year of the Ox, B.E. 2324. Printed as a memorial at the cremation of Mr. Chalumas Aksornmat at the crematorium of Wat Makut Kasatriyaram on November 15, B.E. 2503. Phra Nakhon: Wibunkij Printing House; B.E. 2503. Thai.
14. Phongsripijan W. Thai language in the Three Seals Law. Bangkok: Samlada; 2007. Thai.
15. The Three Seals Law. Volume 1. Bangkok: Sukhapjai; 2005. Thai.
16. The Three Seals Law. Volume 1. Bangkok: Sukhapjai; 2005. Thai.

17. Hutangkung T, editor. Thonburi in Historical Dimension. Bangkok: Sirindhorn Anthropology Centre; 2018. Thai.
18. Fine Arts Department. Traibhumi Picture Book, Ayutthaya Edition - Thonburi Edition, Volume 1-2. Bangkok: Fine Arts Department; 1999. Thai.
19. Sritula P. Guardian Angels of the Direction in Athithai Phothibat. Journal of Humanities Kasetsart University. 2012; 19(1): 21-38. Thai.
20. Kiatnapat T. Thonburi Document Entitled “The Royal Command to City Guardian Spirits for Expelling Evils”. Damrong Wichakan. 2019; 18(1): 118-150. Thai.
21. Tasanaphayak P. Bodhisattva. Phra Nakhon: Fine Arts Department; 1968. Thai.
22. Phra Wattana Yanawaro (Da Thong). Phra Maha Daosamyam Wachirapanyo, Udom Buasri, and Ekkachat Charumethichan, Beliefs and Buddhist principles appearing in the literature of Pajit Araphim that influence the way of life of Nakhon Chai Buri people. Journal of Dhammathat. 2017; 17(3): 87-98. Thai.
23. The Royal Chronicles of Thonburi, Panchanthanumas (Jeam) Edition, Daily Letters of the Army, Miracles of Men, and Other Documents, 1st printing. Bangkok: Sripanya; 2008. Thai.
24. The Royal Chronicles of Thonburi, Panchanthanumas (Jeam) Edition, Daily Letters of the Army, Miracles of Men and other documents, 1st edition. Bangkok: Sripanya; 2008. Thai.
25. Hutangkura T, editor. Thonburi in historical dimensions. Bangkok: Sirindhorn Anthropology Centre; 2018. Thai.
26. Collection of Testimony of Ayutthaya, 3 Volumes. Bangkok: Saengdao; 2010. Thai.
27. Malaikhram B. Comparison of Thai and Lao Women's Teaching Literature. [MAT Thesis]. Bangkok: Silpakorn University; 2001. Thai.